

آق توقايا باران ايلکينجى تورکمنيستانلى ديپلومات

SÖKÜLEN ÝOLLAR

(Ak tokaýa baran ilkinji türkmen diplomaty)

۱۹۴۱-نجى يىلدا ايلکينجى گزک مىلى شاهيريميز ماغتيمغولى نينگ دوغلان يرى حاجى قاوشانا، اونونگ ابدى مکانى بولان آق توقايا هم-ده شاهيرينگ نبره لرى شول ساندان آتا ايشان بيلن دوشوشان بو ديپلومات اؤز ياتلاماسيندا ادیل شول يىللاردا تورکمن ايلينده بولوپ گچن سياسى و مدنى واقعالارى حاقدا بيرگيدن غيزيقلی گوررينگی بريار. اول شول واقعالارينگ کؤپوسى نينگ-ده شايدى بولوپدير.

تورکمن ديپلوماتى نينگ تورکمنلر بيلن غاتناشيغى ايران حاکميتلرى نينگ گؤونيندن تورماتدير، شونگا گؤرأ الميداما اونونگ ايزى آنگتاولى بولوپدير...

Gylyç Kulyýew:

SÖKÜLEN ÝOLLAR¹

EÝRANDA

Ýene täze wezipe... Ýene täze hünär.. Onuň üstesine görülmedik, nätanys ýurt.

İkinji jahan urşunyň oň ýanyndaky ýyllarda nemes faşistleri Eýranda Sowet Soýuzna garşy giň möçberde provokasyon, ýykgyncylyk işlerini alyp bardylar, ýerli ilatyň arasynda sowet döwleti, onuň syýasaty barada ýalan-ýaşryk habarlar ýaýratdylar,

¹ Bu ýatlama Ýaşlyk žurnalynyň 12/98 we 01/99 sanlarynda çap edildi

duşman elementlerden içallar taýynlap, olary Sovet Soýuzna aralaşdyrjak bolup çalşdylar. Eýranyň höküm sürýän toparlary, şol sanda Ryza şah nemes faşistlerini ikelläp goldaýardylar, Bu ýagdaý faşistik Germaniýa garşy uruşýan döwletleri, şol sanda Sowet Soýuzyny Eýrana goşun böleklerini girizmäge mejbur etdi.

Şol ýyllar Eýranda Tährandaky sowet ilçihanasyndan başga käbir welaýatlarda, şol sanda Gürgende sowet konsulhanas bard. Meni şol konsulhana iberdiler.

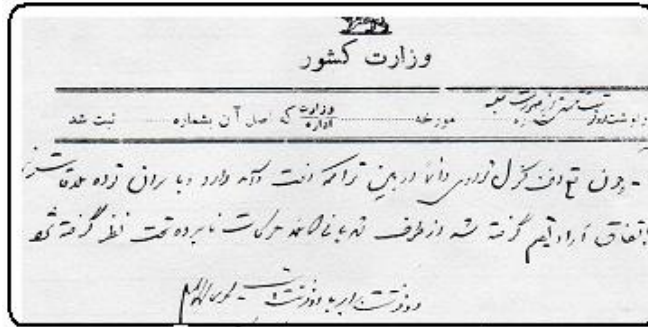

SSSR-iň Gürgendäki konsulhanasy²

Diplomatlygam meniň üçin täze, görülmedik işdi, Ýagdaý bolsa örän çylşyrmlydy, dartgnyldy. Ozaly bilen nemes faşistleriniň telim ýyllap çeken yhlaslaryny puja çykarmalydy. Ýerli halka, şol sanda türkmenlere biziň ýurdumyz, döwletimiz, syýasatymyz barada hakykaty ýetirmelidi. Munuň özi dürli raýonlarda, dürli formada düşündiriş işlerini alyp barmaklygy talap edýärdi, Şu işi giňişleýin ýola goýmaga amatly şertler bardy.

---

² Surat we dokument şahsy albomymyzdan.

«چون قلی اوف کنسول شوروی دانما در بین تراکمه رفت و آمد دارد و با سران توده ملاقات می نماید به اتفاق آرا تصمیم گرفته شد از طرف شهربانی کاملاً حرکات نامبرده تحت نظر گرفته شود.» (گزارش شهربانی کل کشور به وزارت کشور)

* * *

Türkmen klassyky edebiýatynyň düýbünü tutan Magtymguly Pyragynyň, onuň kakas Döwletmämet Azadynyň, belli şahyr Misgingylyjyň Türkmensahrada önüp-ösendikleri maňa mälimdi. Olaryň ýaşan ýerleri we nebereleri bilen tanyşmak meni çyndan gyzyklandýardy. Bu barada käbir maglumatlar eýýäm toplanypdy.

Ynha, biz ýene üç bolup ýola düşdük. Özünem şahrlarmyzyň nebereleri bilen duşuşyga niýetläp ýola düşdük.

İlki Hajygowşana bardyk. Onuň duşundan ozalam birki gezek geçipdik. Töwerege ser salypdyk, Magtmgulyny ýatlapdyk, emma aýak çekmändik. Bu sapar günortany Hajygowşanda geçirdik, obanyň ilaty bilen tanyşdyk.

Hajygowşan tüýs türkmen obas. Bir keşbini, bir durkuny üýtgetmän gelýän türkmen obas. Şol hatar-hatar öýler, şol pessejik pagsa tamdyr kepbeler... Şol agaç-daragtsyz, bag-bakjasyz tekizlik... Şol baýdyr garyplyk... Şol döp-düzgün...

Eger kino işgärleri Magtymgulynyň Hajygowşandaky döwri barada film döretmeli bolaysalar, olar dekorasiýa ýasamaly bolmazdylar. Hemme zat öňki-öňküliginde. Ullakan üýtgeşiklik ýok.

Hajygowşan ýaşamak üçin örän amatly ýer. Howasy aram, ýakymly. Demirgazygy, gündogary, günortasy daglyk. Günbatary tä Kaspi deňzine barýança eliň aýas ýaly tekizlik. Sähelçe ýerden

Gürgen derýasy bir joşup, bir köşäp akyp ýatyr. Ekerançylyk üçin ýer ýeterlik.

Magtymgulyňyň setirlerini ýatlanyňy duýman galýarsyň:

Öňünde belent dag, serinde duman,

Deňizden öwürer ýeli Gürgeniň.

Bulut oýnap, baran dolsa çaylara,

Akar boz bulanyp sili Gürgeniň.

Obanyň ýaşulularynyň gürrüň bermegine görä, Döwletmämetdir Magtymgulyňyň zamanynda Hajygowşan olaryň tiredeşleriniň — gerkezleriň ekerançylyk edýän ýeri ekeni. Emma hemişelik oturýan yerleri Etrek derýasynyň kenaryndaky Aktokaý obasy bolupdyr.

Hajygowşanda Magtymgulyňyň neberelerinden hiç kes ýok ekeni. Ýagdaýa belet adamlaryň aýtmagyna görä, olar Aktokaýda ýaşanmyşynlar.

Magtymguly Hajygowşanda agyr nähoşlapdyr. Garrylyk... Onuň üstesine nähoşlyk... Ol halynyň barha teňleşýändigini duýupdyr. «Demim kesilmäkä meni Aktokaýa eltiň, amanady tabşyrmaly bolaýsam, kakamyň ýanynda jaýlaň» diýipdir. Ýlat ony Halatnebi dagndan eginlerine göterip geçiripdir. Şol dagyň üstünde, näköklükde şahyr iň soňky goşgusyny aýdypmyşyn:

Gatlak-gatlak gara daglar,

Gatlagyňda garym galdy.

Agaç uzyn, boýum gyýsga,

Dal uzakda ilim galdy.

Biz Aktokaýa bakan ugradyk.

Maaşyn Etrek derýasyna ýakynlaşdygyça gökleňlerin daglary, şol sanda Güllidag uzaklaşýardy, demirgazkdan serhet çekip geçýän Soňudag ýakynlaşýardy. Gün aşaklgyna eňiberende Aktokaýa ýetdik.

Obaçlyk derýanyň iki tarapy gyralap, esli ýere uzap gidýär. Galapynam gadymy türkmen öýleri. Dumly-duş açyklyk, kä yerde gyrymsy agaçlar suwsuzlykdan kibtini gysyp, saralyp otyrlar.

Hajygowşandan alyp gaýdan ýolagçymyz bizi Magtymgulynyň neberelerinden iň ýakynynyň — Ata işanyň öýüne eltdi. Tanyşdyk. Sähelçe salymdan adam bary üýşdi.

Ata işan otuz bäş ýaşlarynda, orta boýly, görme-geý tegelek ýüzli, parahat gözleri ýylgyryp duran ýigit ekeni. Ol biziň näme üçin gelenligimizi aňdy-da:

— Ýörüň onda gün ýaşmaka gonamçylyga aýlanyp gaýdalyň — diýdi.

Gonamçylyk obanyň golaýynda ekeni. Ílat oňa «Garrak Mollanyň gonamçylygy» diýip at beripdir. Döwletmämmet bilen Magtymguly bir ýerde jaýlanypdyr. Goşa gubruň töwereginda çuň garym gazlypdyr. Döwletmämmediň gubrunyň başujynda ullakan döwük gazan bar. Şol gazan onuň kyrky berlende goýup gidilen gazanmyşyn. Başga hiç hili ýadgärlik ýok.

Muhammet Çerkez guburlary garyşyk bir duýgy bilen syýnlady-da, maňa bakyp, çawuş çakyp diýen ýaly dillendi:

— Dag belentligine galan nysanlar, gör, nähili ýagdaýda ýatyrlar!

Muhammediň başyny yrap, perişan dem almagy meniň üçin düşnüklidi. Guma garylyp, gözgyny halda, iki sany üýtgeşik akyldar, beýik şahyr ýatyrdy. Olary külli Türkmenistanda tanamaýan barmyka? Ylaýta-da Magtymgulyny... Türkmeniň diline, edebiyatyna, ruhy älemime ganat beren, ony hak iş üçin, ýagty geljek üçin göreşe, söweşe çagyran, ölmez-ýitmez Magtymguly... Senmikäň bu ýatan?

Howa, şoldy.

Ata işan bizi öýüne äkigdi. Agşam uzak wagtlap Döwletmämmetdir Magtymguly barada gürrüň boldy. Biz şahlaryň Aşgabatda neşir edilen kitaplaryny görkezdik, olaryň goşgularyndan käbirini okap berdik. Gürründeşlerimiz geň galdylar. Bärden gaçyp baran duşman elementler: «Şuralar Magtygulyny ýigrenýärmişinler, dindar saýýarmyşynlar» diýip, gürrüň ýaýradypdyrlar.

Sohbegimiz tiz gyzyşdy. Ata işan gerkezler bara-da, Döwletmämetdir Magtymgulynyň Aktokaýda, Hajygowşanda güzeran görüşleri barada gürrüň berdi. Biz ondan:

— Şahyrlaryň hatyrasyna ýadgärlik gurup bolmaýarmy? — diýip soradyk.

— Wah! — Ata işan başn ahmyrly ýaýkady. — Hiç Bolmanda kiçjik hüjre salsaňam boljak welin, gurbatymyz çatanok. Diňe bizem däl. İlatyň aglabasy gününü zordan itekleýär.

Gurleşip oturşymyza bizi bir mesele aýratyn gyzklandyrýardy: Magtymgulynyň golýazmalaryndan saklanyp gelýäni barmyka?

Ata işan meniň sowalyma birbada jogap bermedi. Soňra gönüsinden gelmekden çekinýän ýaly, ýaýdanjyrap gepledi:

— Döwletmämet köp okan, köp bilen adam bolupdyr. Onuň uly baýlygy kitap ekeni. Magtymguly kakasynyň döp-dessurn dowam etdiripdir. Olam bar-ýogyny kitaba beripdir. Buhara gitse-de, Hywa barsa-da, horjunlap kitap getiripdir. O zamanlar gyzylbaş bilen ýagyçylyk güýçli ekeni. Ot-elek bolup, bar-ýogyňy taşlap, aýakaldygyna gaçylýan wagyt köp bolupdr. Şol urha-urrukda şahyrlaryň kitaplaram kül bolupdyr. Magtymgulynyň, özem ýazan kitaplaryny gyzlbaşlaryň weýran edendiklerini goşgularnda zeýrenip beýan edýär.

Ata işan demine dowamly dyýngy berdi. Soňra töweregindäki ildeşlerine göz gyýtagny aýlap, şol bir ýaýdanjaňlyk bilen dowam etdi:

— Men ömrümde ýalan sözlän adam däl. Sizdenem hakykaty gizlemäýin. Döwletmämet babamdan galan bir kitap bar. Ony gözümiziň göreji ýaly saklap gelýäris. Şahyrlaryň öz elleri bilen ýazan kitaplaryndan başga derek galmady.

Biz Ata işandan kitaby görkezmegi haýyş etdik. Ol galyň kitaby getirdi-de:

— İne, şu kitap Döwletmämmet mollanyň hut öz eli bilen ýazan kitab.— Ata işän biygtyýar sandraklaýan goşa goly bilen kitaby maňa uzatd.

Men agramly kitaby elime aldym. Onuň daşyna berk jilt çekilip, gön bilen berkidilipdir. Ýüzünde ýazgy ýok. İlki sahpany açdym. Owadan arap harplar bilen «Muhtaser» diýip ýazlypdyr.

Ata işan arap hem pars dillerini gowy bilýär ekeni. Ol kitabyň soňky sahypalaryndan birini açdy-da, ondaky setirleri okady. Soňra olary türkmen diline terjime etdi. Onda Döwletmämmediň kitaby 1159-njy ýylda (1747) ýazyp gutarandygy görkezilýär.

Kitabyň gyralarnda-da boş ýer ýok, ýazgyly. Ata işan çem gelen sahypalaryndan birki sanysyny açdy-da, ýagdaýy düşündirdi:

— Bularam Magtymgulynyň hatlary. Döwletmämmet ýogalandan soň Magtymguly dürli meseleler boýunça öz pikirini şu kitapda ýazyp gidipdir. Kitaby okajak bolýan kän. Emma men hiç kime beremok. Şundan başga Döwletmämmet bilen Magtymguludan ýadygärlik galan zat ýok. Olaryň goşgularynyň nusgalary bar. Emma golýazmalary ýok.

Nähili tapyndy! Beýik akldarlaryň Aşgabatda-da, Magtymguly adyndaky dil we edebiyat institutnyň arhiwinde-de şahyrlaryň golýazmalarynyň ýoklugy maňa mälimdi. Hiý-de, beýle bahasыз tapyndyny elden gidirip bolarmy.

Biz Döwletmämmet bilen Magtymgulynyň döredijiligini il-güne ýetirmek boýunça Türkmenistanda görülyän çäreler barada turuwbaşdan söz açpdyk. Käbir hakykaty belli-beterem radio boýunça şahyrlaryň goşgularynyň okalýandygyny, bagşylaryň olary ýygy-ýygydan ýatlaýandyklaryny Ata işanyň özem bilýär ekeni.

Şonuň üçin-de men olaryň döredijiligini öwrenmek boýunça alnyp barylýan ylmy işler barada söz açdym, olaryň golýazmalaryny, täze eserlerini tapjak bolup ylmy işgärleriň obadan oba, raýondan raýona aýlanýandyklaryny, hatda beýleki respublikalaryň arhiwlerinde aýlap gözleg geçiryändiklerini gürrüň berdim. Soňra söhbeti asyl

matlabymyň üstünden eltdim, Ata işandan «Muhtaseri», biziň Magtymgulynyň ady dakylan dil we edebiyat institutimiza sowgat bermegini haýyş etdim. Ol esli wagt, tiredeşleriniň ýüzüne sala saljylyk bilen garap, dymyp oturdy. Ol iki duýgynyň arasnda gysylýardy. Bir tarapdan kitaby elden gideresi, ikinji tarapdan biziň göwnümüzizi ýykasy gelenokd.

Ata işanyň ýaýdanjyraýanlygyny duýup, sakgaly, murtdyr gaşlary gar kimin agaran ýaşuly gürrüňe goşuldy:

— Bu kitap bilen hoşlaşaýmak Ata işana aňsat düşmez. Onda-da siziň raýňyzy ýykmaz-la...

Hawa, Ata işan biziň raýmyzy ýykmady, «Muhtaseri» bize sowgat berdi. Ol häzir Türkmenistan ylmlar akademiýasnyň dil we edebiyat institutynyň golýazma fondunda saklanýar.³

Biz Aktokaý bilen, Magtymgulynyň nebereleri bilen hoşlaşdyk. Misgingylyjyň nebereleri bilen duşuşmagy niýetläp Garabalkana bakan sürdük...»

Makalany rus/krill hatynda latynça geçirip, gaýtadan ýygan:

Akmyrat Gürgenli

---

³ Seret: Z.Muhammedow «Avtograf Azady», «Turkmen Iskra» 11-nji may, 1982